

ASOCIAȚIA NAȚIONALĂ ARĂDANĂ PENTRU CULTURA POPORULUI ROMÂN, FACTOR DE SOLIDARIZARE ȘI UNITATE NAȚIONALĂ (1863—1918)

Instituționalizarea culturii românești ardelenne pe baze naționale (reflexul difuzării romantismului în spiritul public local și a noului model cultural-național propus de către România), a făcut necesară pentru românii din Transilvania, în deceniile anterioare Unirii, realizarea unei solidarități generale, a unei comuniuni de viață spirituală proprie în cadrul și prin instituțiile cultural-patriotice create. În absența unor organe reprezentative politico-naționale, românii au căutat să le compenseze prin alte forme de expresie. Eficiența lor la nivelul satisfacerii unor revendicări de natură politică nu oferă rezultate spectaculoase. Dar, contribuția adusă la consolidarea corpului național, într-o perioadă când acesta era grav amenințat cu deznaționalizarea, a fost dintre cele mai consistente.

Asociațiile regionale (ASTRA, Asociația culturală maramureșeană și Asociația națională arădână) au fost asemenea instituții care, dată fiind retransarea românilor în domeniul cultural-național, au îndeplinit și un rol de organe reprezentative ale întregii națiuni. Ele vizau afirmarea poporului român din teritoriile aflate sub stăpânirea Habsburgilor, reprezentau „un efort și un ideal românesc... urmăreau dezvoltarea limbii și a culturii române, și, implicit, a unității române, a unei organice unități naționale”¹. Perioada liberală în care s-au constituit, le-a permis dezvoltarea unei activități fecunde și extinderea dublei lor influențe: sociale, antrenând noi categorii socio-profesionale în mișcare², și naționale, prin consolidarea unor legături panromânești. Demersul nostru își propune să fixeze câteva puncte de reper dintr-un fenomen general românesc³, printr-o manifestare particulară din părțile vestice, Asociația națională arădână pentru cultura poporului român. Exprimarea tendințelor de solidarizare și unitate națională de către și prin Asociația arădână evidențiază îndeosebi două direcții de acțiune. Pe de-o parte, promovarea solidarității naționale peste granițele politice sau ale unităților administrative din zonă, prin stabilirea de contacte cu instituțiile culturale din Transilvania, Bucovina și România. De cealaltă parte, a fost

¹ V. Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, 1979, p. 194.

² J. Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1980, p. 143.

³ M. Sofronie, *ASTRA — promoatoare a solidarității românești*, în *Transilvania*, IV, 1975, nr. 5, p. 59 sq.

benefică atragerea unor personalități marcante ale intelectualității românești, pentru susținerea unor inițiative comune în sfera cultural-naționalului. Un aspect important l-a reprezentat susținerea financiară a instituției arădane de către băncile românești și liderii vieții politice naționale.

Cumularea legăturilor pe care le-a stabilit asociația din Arad cu societățile culturale românești în perioada 1863—1918 (pe baza informațiilor pe care le avem din arhivă și presa epocii), dezvăluie un număr de 79 de contacte. Analiza lor permite câteva constatări care ilustrează aspecte din strategia culturală românească elaborată de liderii mișcării cultural-naționale, etape și momente semnificative din evoluția vieții politice în aceeași secvență cronologică. O primă constatare ce se impune din punctul de vedere al frecvenței contactelor statornicite, este concordanța dintre intensitatea legăturilor și cadrul favorabil asigurat de „noua politică a imperiului“, cu consecințe evidente pentru mișcarea națională românească⁴. Astfel, perioada 1863—1871, a înregistrat un număr de 22 de contacte. De asemenea, etapele fecunde din existența Asociației arădane s-au remarcat și prin intensificarea legăturilor de solidaritate națională, prin demersurile liderilor arădeni de a revigora mișcarea culturală din zonă: anii 1883—1886, 1896—1901 și 1907—1910. Simptomatic pentru a învedera interferențele și sincronismul dintre fenomenul cultural și cel politic manifeste în mișcarea națională românească după reluarea activismului⁵, este frecvența contactelor dintre Asociația arădană și instituțiile românești (19 în perioada 1907—1910). Trebuie precizat că în anii de slabă activitate ai asociației, contactele și raporturile au fost sporadice, nesemnificative, sau au lipsit cu desăvîrșire: anii 1873—1879, 1902—1906. La această stare au colaborat politica opresivă a guvernului de la Budapesta, frământările politice intestinale (criza PNR a afectat serios și aspectul abordat), conjunctura politică din imperiu etc.

Din punctul de vedere al repartiției geografice a legăturilor stabilite, 30 de contacte (aproximativ 38% din total) sînt datorate colaborării cu instituțiile cultural-naționale locale: Preparandia din Arad, Reuniunea învățătorilor din comitat, Reuniunea învățătorilor din dreapta Mureșului, Reuniunea femeilor române din Arad, societatea Progresul a meseriașilor români din Arad, consistoriul Episcopiei ortodoxe. O asemenea situație a conferit Asociației arădane rolul de centru coordonator pentru românii din zonă, de instituție polarizatoare a sistemului cultural-național din părțile vestice. Tot din această perspectivă se pot detecta un număr mare de contacte cu societatea similară din Sibiu — 17 în întreaga perioadă. Ele traduc intențiile liderilor din Arad de a se înscrie într-o strategie culturală unitară, în ansamblul mișcării naționale românești. În același spirit s-au integrat și legăturile cu Societatea Academică Română, care oglindeau rolul incontestabil jucat de forul de

⁴ S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1981, passim; M. Milin, *De la autonomism la Memorand. Din problematica vieții politice la românii bănățeni 1860—1895*, Timișoara, 1986, p. 7—28.

⁵ V. Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului*, Timișoara, 1978, p. 208.

la București în consolidarea unității culturale a poporului român⁶. Academia Română a contribuit plener la difuzarea în spiritul public transilvănean a modelului cultural-național propus de către statul român conaționalilor din teritoriile aflate sub stăpînire străină. Fruntașii mișcării naționale de aici, conștienți de această necesitate⁷, au preparat structurile societății românești transilvănene pentru acceptarea și generalizarea unei atari infuzii. Este relevant în acest sens articolul publicat de I. Slavici în 1876 în „Telegraful Român”: „Noi trebuiește să căutăm a ne lumina din România; astăzi nu Ardealul este merit a răspîndi cultura în România, ci România este merită a face pe românii din Austria pătași la rodurile muncii sale sufletești⁸. Legăturile cu celelalte societăți și instituții culturale: Societatea pentru fond de teatru român, Societatea de lectură a elevilor din Oradea, Societatea studențească „România” din Viena, Societatea „Transilvania”, Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina etc.⁹, deși mai reduse ca număr, nu au fost deloc conjuncturale. Ele s-au circumscris necesității de a acționa concertat în anumite probleme de interes național: unificarea ortografiei, apărarea caracterului românesc al învățămîntului, înmulțirea instituțiilor școlare etc.

Analiza conținutului contactelor dintre Asociația arădană și sistemul cultural-instituțional cu care a colaborat, permite și o relativă ierarhizare. Aceasta oferă unele sugestii privind prioritățile programului cultural al românilor transilvăneni, aspecte din fenomenul receptării și generalizării unui model cultural-național unitar. Din totalul celor 79 de contacte, 26 (aproximativ 37%) sînt donații de cărți, reviste și ziare pe seama asociației din Arad, de la principalele instituții culturale din Transilvania și România. S-a detașat prin constanță, conținutul și valoarea donațiilor, Academia Română¹⁰. Perioada postmemorandistă a cunoscut — și nu întîmplător — o perioadă fructuoasă din acest punct de vedere. Cărțile expediate de Academia Română, cele mai numeroase referindu-se la istoria și cultura poporului român, au îndeplinit o dublă finalitate. Pe de-o parte, ele au reprezentat un element important în menținerea trează a conștiinței naționale a românilor din părțile vestice¹¹. Pe de altă parte, contribuția adusă la generalizarea modelului sociologic global de organizare a societății românești, propus de către statul român conaționalilor de peste Carpați, a fost dintre cele mai active și eficiente, cu largi posibilități de extensiune spațială.

⁶ Șt. Pascu, *Academia Română și unitatea națională*, în *Studii și articole de istorie*, XXIX, 1975, p. 5.

⁷ Arh. Stat. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad — acte școlare*, IV, 369, f. 1—5.

⁸ Apud N. Roșuț, *Legăturile Aradului cu România între anii 1800—1918*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 255.

⁹ I. Dîrdală, *Relațiile culturale ale Bucovinei cu celelalte provincii românești*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol*, XVIII, 1981, p. 2284; Arh. Stat. Arad, *Fond ASTRA — despărțămîntul cultural al județului Arad*, dosar 56/1866, f. 121 (în continuare A.S.A. *Fond ASTRA*).

¹⁰ *Ibidem*, dosar 191/1896, f. 45; *Tribuna Poporului*, V, 1901, nr. 96.

¹¹ D. Berindei, *Relații culturale între Transilvania și România anilor 1867—1918*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, VI, 1979, p. 192.

Pandantul de la Sibiu al Asociației arădane, ASTRA, s-a înscris pe aceleași coordonate ale dezvoltării solidarității naționale. Donațiile de cărți din colecțiile ei către Asociația arădană¹², învederează intențiile liderilor sibieni de a pregăti spiritele din această zonă în vederea conducerii unitare a mișcării cultural-naționale din Transilvania. Multe din cărțile expediate de ASTRA proveneau din colecția „Biblioteca populară a Asociațiunii”. Faptul venea în întimpinarea programului social avansat de instituția arădană la sfârșitul secolului al XIX-lea, reflectînd însă și aceleași necesități culturale pe care le-au afirmat românii din părțile vestice.

În acest context se cuvine a fi amintit impresionantul număr al donațiilor de cărți pe seama instituției arădane din partea celor mai marcante personalități ale vieții publice românești (unii fiind și membri ai asociației): I. Vulcan, T. Maiorescu, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, Al. Papiu-Ilarian, G. Barițiu, V. Babeș, A. Mocioni, At. Sandor, A. Bunea, I. Lupaș etc.¹³ Fără îndoială, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, bibliotecile au devenit o necesitate vitală pentru românii din Transilvania¹⁴. Acest sprijin masiv la constituirea unui valoros fond de carte, semnifica recunoașterea unanimă a rolului și sarcinilor pe care trebuia să le joace Asociația arădană. Dintre acestea din urmă, două ni se par a fi de maximă importanță, asupra cărora și asociația a stăruit constant: culturalizarea elementelor românești din părțile vestice și stimularea gustului literar al unor categorii cît mai largi din populația ce cădea sub incidența acțiunilor avansate de societatea culturală din Arad. Simptomatice sînt donațiile pe care le-au făcut diferite ziare și reviste românești din monarhie și România, pentru biblioteca asociației: „Amicul Familiei”, „Familia”, „Federațiunea”, „Albina”, „Românul”, „Tesaur de monumente istorice” etc.¹⁵ Desigur, prima intenție a redacțiilor a fost manifestarea sentimentelor de simpatie și sprijin pentru Asociația arădană ca factor catalizator al vieții cultural-naționale din părțile vestice. În subsidiar, ele au urmărit totodată să-și realizeze și propriile interese, de a obține cît mai multe abonamente în zonă.

Analiza conținutului contactelor panromânești — prin și de către Asociația arădană — relevă o altă mare prioritate din programul cultural al românilor transilvăneni, în deceniile anterioare Unirii. Cele 22 de contacte (aproximativ 28% din total) demonstrează cît de vitală era problema învățămîntului românesc în ansamblul dezvoltării culturale din aceste teritorii. Și în concepția liderilor Asociației arădane, învățămîntul de toate gradele trebuia să fie unul dintre factorii activi ai progresului cultural al românilor. Mai ales la începutul secolului al XX-lea cînd politica guvernărilor de deznaționalizare forțată a frizat paroxisumul, școala românească a dobîndit noi semnificații și sarcini¹⁶. Asociația

¹² A.S.A. Fond ASTRA, dosarele 203/1899, f. 18—19; 210/1907, f. 1.

¹³ *Ibidem*, dosarele 7/1863, f. 46; 98/1870, f. 9.

¹⁴ *Vezi în această privință I. Mușlea, Contribuțiuni la cunoașterea bibliotecilor românești din Transilvania (pînă la Unire)*, Cluj, 1935.

¹⁵ A.S.A. Fond ASTRA, dosarele 64/1867, f. 47v; 113/1872, f. 6.

¹⁶ O. Ghibu, *Nu din partea aceea. Studii și articole 1904—1914*, ediție îngrijită de V. Popeangă, București, 1986, *passim*.

culturală din Arad a îmbrățișat, în egală măsură, toate nivelele învățămîntului românesc. Pentru sprijinirea învățămîntului elementar, asociația a colaborat cu Reuniunea învățătorilor din comitat, căreia i-au fost alocate sume de bani pentru a fi distribuite învățătorilor merituoși¹⁷. Discuțiile și contactarea consistoriului Episcopiei ortodoxe din Arad pentru o mai bună dotare materială a școlilor satești¹⁸, se înscriu în aceleași preocupări. Grijă pentru învățămîntul gimnazial mediu s-a materializat în contactele deosebit de numeroase cu Preparandia din Arad: stipendii acordate elevilor săraci¹⁹, ajutoare materiale pentru elevii cu dificultăți în întreținere, intervenții pe lângă Ministerul instrucțiunii publice din Budapesta pentru ameliorarea situației profesorilor români etc.²⁰.

În privința învățămîntului superior, demersurile asociației arădane s-au manifestat pe două planuri: pe de-o parte, preocuparea pentru formarea unei categorii intelectuale românești prin intermediul universităților străine²¹. În acest sens, Asociația arădană a colaborat în anii 1868—1870 cu societatea „Transilvania” din București²², în vederea acordării de burse studenților români ardeleni privați de posibilități materiale și financiare. Pe de altă parte, se înscriu eforturile comune de a înființa și dezvolta învățămîntul superior românesc. În acest sens, Asociația arădană a constituit un punct de sprijin în luptele din anii 1868—1870, purtate de către societatea studentescă „România” din Viena, și de către ASTRA, în vederea creării unei catedre de limba și literatura română la Universitatea din Viena²³. Deosebit de fructuoasă a fost colaborarea dintre Asociația arădană și ASTRA în anii 1870—1871, în contextul mișcărilor prilejuite de ideea înființării unei Academii juridice românești în Transilvania. Instituția din Arad a răspuns favorabil chemării lansate de ASTRA²⁴, mobilizînd — prin intermediul colectorilor ei — populația românească din Crișana și Banat, răspîndind apelurile Comitetului de la Sibiu, deschizînd listele de subscripție și contribuînd la strîngerea fondurilor bănești. Concomitent, V. Babeș, unul dintre liderii asociației, înainta memorii lui I. C. Brătianu, solicitînd acordarea de fonduri bănești pe seama Asociației arădane, care să-i permită acesteia sprijinirea mai eficientă a învățămîntului românesc²⁵.

Un capitol interesant și cu rezonanțe adînci în conștiința contemporanilor l-a constituit stabilirea și permanentizarea de relații între

¹⁷ *Biserica și școala*, XXXII, 1909, nr. 5.

¹⁸ A.S.A. *Fond ASTRA*, dosarele 159/1887, f. 10; 168/1890, f. 1v.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 183/1893, f. 10v.

²⁰ T. Pavel, *Activitatea Asociației naționale arădane pentru cultura poporului pentru sprijinirea învățămîntului românesc din Crișana și Banat în Banatica*, 1, 1971, p. 388.

²¹ G. Cipăianu, *Stipendiile acordate de familia Mocioni și formarea intelectualității românești în perioada 1860—1870*, în *AIACN*, XXII, 1979, p. 429—446.

²² V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 201; A.S.A. *Fond ASTRA*, dosar 74/1878, f. 14.

²³ *Ibidem*, dosar 84/1869, f. 46; T. Pavel, *op. cit.*, p. 389.

²⁴ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 134 sq.

²⁵ A. Caciora, N. Roșuț, M. Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberare națională și socială*, vol. II, Arad, 1980, p. 36.

Asociația arădană și societățile culturale din monarhie și România prin intermediul unor lideri care erau în același timp membri ai mai multor instituții. Participările reciproce la adunările generale²⁶, au devenit tot atâtea prilejuri de manifestare a solidarității naționale. Aceste prezențe au conferit asociațiilor culturale, pe lângă modul de organizare și program, o unitate de orientare în strategia cultural-națională pe care au adoptat-o, învederînd opțiunile și mobilizarea unitară a tuturor exponenților națiunii. În fond, așa cum arăta și V. Netea, toate aceste comitete „constituite din reprezentanții asociațiilor românești de pretutindeni erau un mare parlament al culturii românești ce pregătea calea spre parlamentul politic”²⁷. Au sesizat acest lucru foarte bine contemporanii, conștientizînd importanța unor atari manifestări de solidaritate națională. Este semnificativă în sensul celor arătate anterior, scrisoarea din 24 decembrie 1908/6 ianuarie 1909, trimisă de V. Goldiș, directorul Asociației arădane, președintelui ASTREI de a participa la adunarea generală a asociației din Arad. Se sublinia în scrisoare că „astfel, pe de-o parte să se manifeste solidaritatea perfectă în năzuințele culturale a întreg poporului românesc de sub coroana Sfintului Ștefan, de altă parte însăși adunării noastre să i se dea nimbul unui festival cultural prin participarea reprezentanților celorlalte societăți culturale surori”²⁸.

De un larg ecou în rîndurile opiniei publice românești s-au bucurat și inițiativele Asociației arădane de a participa la expozițiile naționale organizate de către ASTRA (cea din 1881 a fost una din asemenea colaborări rodnice)²⁹. Expozițiile au relevat atît dezvoltarea economică a burgheziei române, cît și realele capacități creatoare ale poporului român, contribuînd la dezvoltarea solidarității populației românești din monarhie³⁰. De asemenea, s-au organizat în colaborare cu societățile culturale locale — Societatea meseriașilor „Progresul”³¹ și Reuniunea femeilor române din Arad³² — baluri și reuniuni culturale cu ocazia adunărilor generale ale asociației, sau cu intenția de a colecta fonduri în scopuri filantropice: înființarea unei școli de fete la Arad, acordarea de ajutoare financiare și materiale elevilor săraci din zonă, sprijinirea tinerilor meseriași români etc. Toate acestea atestau existența în conștiința publică ardeleană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea a necesității de a acționa concertat în probleme cultural-naționale.

O altă latură a solidarității cultural-instituționale se poate urmări prin evidențierea demersurilor comune de difuzare a culturii românești în mijlocul poporului, de ridicare a nivelului cultural-științific al mase-

²⁶ *Biserica și școala*, XXXI, 1907, nr. 32; V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859—1918*, București, 1979, p. 73 sq.

²⁷ *Ibidem*, p. 74.

²⁸ A.S.A. Fond ASTRA, dosar 210/1907, f. 92—93.

²⁹ *Ibidem*, dosarele 134/1881, f. 14; 135/1881, f. 1.

³⁰ V. Vesa, *Aspecte ale activității cultural-politice a burgheziei române din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în *ActaMN*. III, 1966, p. 544.

³¹ *Biserica și școala*, VII, 1883, nr. 25; A.S.A. Fond ASTRA, dosar 191/1896, f. 16.

³² *Ibidem*, dosar 178/1892, f. 6v.

lor largi populare. Procesul s-a desfășurat pe mai multe paliere și la niveluri diferite. Toate acțiunile și activitățile în acest sens s-au mișcat însă într-un cadru politic ostil ridicării culturale a românilor. Aceasta a imprimat sistemului cultural-instituțional o rezistență camuflată împotriva dualismului, o tentă generalizatoare, de integrare a culturii ardelenene într-un model cultural general românesc, pe care statul român l-a infuzat în structurile societății ardelenene. Pe această linie amintim colaborarea dintre asociația din Arad și Societatea diletanților din Timișoara³³, care a prezentat la Arad două spectacole cu prilejul adunării generale a asociației din anul 1870. De altfel, adunările generale despre care presa epocii vorbea în termeni elogiși, prin participarea unui public numeros și variat ca și compoziție socială, constituiau „adevărate sărbători cultural-naționale” pentru românii din părțile vestice.

O altă manifestare similară, tot la Arad, a avut loc în anul 1884 când Societatea pentru fond de teatru român și-a ținut aici adunarea generală. S-au dat cu această ocazie reprezentații teatrale, s-au ținut conferințe cultural-educative de către I. Vulcan, I. Slavici, V. Mangra³⁴. Trebuie amintită aici și conferința pe care istoricul I. Sirbu a ținut-o la Arad (în cadrul relațiilor de colaborare statornicite între asociațiile de la Arad și Sibiu), la 21 aprilie 1901, vorbind în fața unei asistențe entuziasmata despre „Legea strămoșească a românilor ca ocrotitoarea și susținătoarea individualității naționale”³⁵. Erau, și acestea, prilejuri de manifestare a sentimentelor de solidaritate națională și de exprimare în forme camuflate (pentru a nu provoca noi aprehensiuni din partea guvernului) a încrederii realizării într-un viitor apropiat a aspirațiilor legitime ale poporului român³⁶.

Fidelă programului statuat în 1863, Asociația arădană a inițiat o serie de acțiuni de culturalizare și vulgarizare, de lichidare a analfabetismului în mediul arădan, antrenând la aceste activități și instituții locale: Preparandia, Reuniunea învățătorilor din comitat, Consistoriul Episcopiei Ortodoxe din Arad etc. Sînt binecunoscute conferințele publice susținute de profesorii Preparandiei în sprijinul Asociației arădane — cele din anul 1892 au fost publicate într-un volum³⁷. Prin tematica și calitatea expunerilor, ele au contribuit la culturalizarea elementelor românești din zonă. Posibilitățile limitate de culturalizare pe o arie geografică mai vastă (asociației i se refuzase de către autorități formula adunărilor generale itinerante), a făcut ca direcțiunea să lanseze apeluri către Reuniunea învățătorilor din comitat pentru transformarea învățătorilor în adevărați „apostoli” ai culturii și științei, prin susținerea de conferințe variate ca tematică în localitățile comitatului³⁸. Relevante pentru sincronismul manifest în activitatea asociațiilor regionale româ-

³³ Șt. Mărcuș, *Din trecutul teatrului românesc în Ardeal și Banat*, în vol. *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*, Timișoara, 1945, p. 51.

³⁴ *Ibidem*, p. 105.

³⁵ A. Caciora, *Din lupta românilor arădeni pentru eliberare națională în perioada 1895—1905*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 263.

³⁶ D. Berindei, *op. cit.*, p. 181.

³⁷ P. Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți*. *Dicționar cronologic*, București, 1983, p. 54.

³⁸ *Tribuna*, XII, 1908, nr. 222.

nești, sînt acțiunile de lichidare a analfabetismului și alcoolismului în mijlocul poporului. Contactele cu consistoriul episcopal, cu Reuniunea învățătorilor³⁹, căreia Asociația arădană i-a alocat noi sume de bani, s-au înscris într-un demers mai amplu a cărui finalitate era prosperarea materială și ridicarea nivelului cultural al poporului român din părțile vestice. Toate aceste acțiuni sînt consecința evidentă a propagării în spiritul public transilvănean de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, a orientării culturale și ideologice a „Tribunei”⁴⁰, care și-a definit strategia politico-culturală în funcție de factorul popular și problematica adiacentă acestuia.

În acest context trebuie amintit și rolul, trecut cu vederea pînă acum⁴¹, jucat de Asociația arădană în receptarea și generalizarea junimismului în Transilvania, în consacrarea „noii direcții” în părțile vestice. Nu este întîmplător faptul că discuțiile și inițiativa de unificare a ortografiei propusă de Asociația arădană în anul 1865⁴², au avut loc la scurt timp după măsurile pe care le-a luat Al. I. Cuza în România pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. De altfel, la noua ortografie ce urma a fi statuată prin colaborarea ASTREI, Societății din Bucovina și a societății din Arad, trebuiau să participe și cărturari din România. Ca o apreciere a acestei inițiative, T. Maiorescu a expedit în anul 1866, bibliotecii asociației din Arad, cartea sa „Despre scrierea limbii române”⁴³. Corectăm astfel aprecierea S. Iercoșan potrivit căreia prima carte maioreșciană aflată într-o bibliotecă din Transilvania, este atestată în 1867, în biblioteca ASTREI⁴⁴. Importanța acestei donații este dublă: pe de-o parte valoarea intrinsecă a lucrării, dar totodată ea reprezenta și un mare act de cutezanță, deoarece cartea cuprinde „un atac distrugător la adresa etimologismului”⁴⁵, ce domina viața spirituală românească din monarhie. Urmărind actele oficiale ale Asociației arădane, protocoalele adunărilor generale se poate observa breșa pe care a realizat-o această carte în ortografia folosită, o dovadă clară a receptivității pe care a manifestat-o asociația din Arad. Discuțiile în acest sens se pot considera încheiate în anul 1885, cînd direcțiunea Asociației arădane a hotărît retipărirea statutelor cu noua ortografie stabilită de Academia Română. Statutele tipărite trebuiau trimise ASTREI și Societății culturale din Bucovina⁴⁶. Pe de altă parte, abonarea bibliotecii asociației la „Convorbiri literare”, ciclurile de prelegeri publice ajustate după model junimist, serile de lectură în cuprinsul cărora scriitorii junimiști ocupau un loc important, activitatea în cadrul societății a unor simpatizanți ai Junimii (G. Popa, I. Slavici, N. Oncu etc.), conturează tot mai pregnant

³⁹ A.S.A., Fond ASTRA, dosar 210/1907; *Biserica și școala*, XXXIII, 1909 nr. 5.

⁴⁰ E. Bocșa-Mălin, *Lupta presei transilvane*, București, 1945.

⁴¹ Vezi la S. Iercoșan, *Junimismul în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, passim.

⁴² V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 201.

⁴³ A.S.A., Fond ASTRA, dosar 56/1866, f. 97.

⁴⁴ S. Iercoșan, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ A.S.A., Fond ASTRA, dosar 147/1885, f. 2.

rolul acestei instituții arădane în difuzarea și generalizarea noii direcții în spațiul românesc din părțile vestice.

Trecerea în revistă a planurilor și mijloacelor de expresie a solidarității naționale în cadrul și prin intermediul asociației din Arad, impune relevarea problemei susținerii financiare a acestei instituții de cultură. În afara taxelor de membru și a veniturilor realizate cu ocazia balurilor, expozițiilor, o mare parte a fondurilor Asociației arădane a provenit din donațiile de bani (peste 4000 fl.). În susținerea financiară a asociației din Arad putem delimita cel puțin două planuri. O primă etapă, până la înființarea instituțiilor de credit românești, când sursa donațiilor au constituit-o elemente variate din societatea românească din Transilvania: A. Șaguna, Al. S. Șuluțiu, I. Pușcariu, Al. Mocioni, V. Babeș, I. Hodoș, G. Popa, I. P. Desseanu etc.⁴⁷. Odată cu întărirea burgheziei române, cu apariția primelor instituții bancare proprii, sarcina susținerii societăților culturale a început să fie transferată și înspre asemenea categorii sociale și instituții⁴⁸. Astfel, banca Victoria din Arad, a desfășurat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, una din cele mai importante activități de mecenat cultural-național, sprijinind consecvent Asociația arădană. Alături de ea, băncile Albina din Sibiu și Sentinela din Satul-Nou⁴⁹, s-au înscris pe aceleași coordonate de susținere a instituției culturale din Arad. Prin aceste inițiative, se confirmă faptul că burghezia română din Transilvania conștientizase rolul pe care trebuia să-l joace în mișcarea națională românească⁵⁰.

În finalul acestor considerații, se poate afirma că legăturile pe care le-a stabilit Asociația arădană cu sistemul cultural-instituțional din spațiul românesc, au fost expresia necesităților și priorităților cultural-naționale ale românilor din teritoriile aflate sub dominație străină. Exemplul românesc nu a fost singular în cadrul națiunilor oprimate din monarhie. Maticile au manifestat și ele tendința de realizare a unei solidarități generale slave, cu ajutorul suportului ideologic conferit de către doctrinele panslavismului și austroslavismului⁵¹. Fără îndoială, adoptarea activismului ca tactică politică pentru toți românii din Transilvania se originează în această amplă solidaritate cultural-instituțională. Facilitate de prezența unor lideri în cadrul mai multor societăți, contactele și colaborările asociației din Arad cu celelalte societăți culturale, au contribuit plenar la menținerea trează a conștiinței naționale în părțile vestice. De asemenea, ele au favorizat generalizarea în structurile societății românești de aici a modelului cultural pe care România l-a propus conaționalilor din monarhie.

IOAN BOLOVAN

⁴⁷ *Ibidem*, dosarele 64/1867, f. 16v; 108/1871, f. 16 etc.

⁴⁸ Vezi la M. D. Drecin, *Banca Albina din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni 1871—1918*, Cluj-Napoca, 1982.

⁴⁹ A.S.A., *Fond ASTRA*, dosar 204/1901, f. 1.

⁵⁰ Al. Dușu, *Mișcarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX*, în vol. *Națiunea Română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, București, 1984, p. 427.

⁵¹ I. Lupaș, *Asociațiunea transilvănească și Matica Slovenska*, în *Transilvania*, 75, 1944, p. 312, nr. 4—5; H. Kohn, *Nationalism. Its Meaning and History*, London, 1965, p. 151—155; S. B. Kimball, *The Austro-Slav Revival: a Study of Nineteenth Century Literary Foundations*, Philadelphia, 1973, p. 70 sq.

L'ASSOCIATION NATIONALE D'ARAD POUR LA CULTURE DU PEUPLE
ROUMAIN, FACTEUR DE SOLIDARITÉ ET D'UNITÉ NATIONALE
(1863—1918)

(Résumé)

L'institution de la culture roumaine sur des bases nationales a imposé aux Roumains la réalisation d'une solidarité générale, d'une communion de vie spirituelle par l'intermédiaire des institutions culturelles créées. A partir de la deuxième moitié du XIX-ème siècle et du commencement du XX-ème, l'Association nationale d'Arad a été l'une des plus importantes sociétés culturelles de Transylvanie. La promotion de la solidarité nationale au delà des frontières politiques artificielles, a été l'une des coordonnées essentielles de l'activité déployée. Les liaisons établies avec des sociétés culturelles de Transylvanie, de Bucovine et de Roumanie ont été nécessaires afin de lancer et soutenir des initiatives majeures: l'unification de l'orthographe, la création des institutions d'enseignement, l'instruction des catégories sociales diverses etc. En étant le centre coordonnateur du mouvement culturel de l'ouest, l'Association nationale d'Arad, par sa collaboration avec les autres institutions culturelles, a eu une contribution essentielle à maintenir et à consolider l'être national roumain.